

Зорана З. БУШИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИЗДАВАЧКОЈ
ДЕЛАТНОСТИ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ
ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ (НА ПРИМЕРУ РЕЧНИКА
КОСОВСКО-МЕТОХИСКОГ ДИЈАЛЕКТА
ГЛИГОРИЈА ЕЛЕЗОВИЋА)**

Апстракт: Рад представља прилог о проучавању српског језика у издавачкој делатности Института за српску културу Приштина – Лепосавић на примеру монографских публикација, односно речника. Корпус за анализу чини двотомни *Речник косовско-метохишкој дијалекта* Глигорија Елезовића, са циљем да се: 1) прикажу историјски значај и научни допринос овог диференцијалног дијалектолошког речника, чији говор припада периферији језичке области; 2) укаже на значај *филолошке расправе* Барић–Елезовић у рецепцији и анализи речника; 3) покажу методологија и критеријуми Елезовићевог лексикографског дела насталог из народног говора у косовскометохијском подручју; 4) упуту на нове научне увиде у рецепцији Елезовићевог двотомника. Изнесе се бројна запажања и закључци о *Речнику косовско-метохишкој дијалекта I, II* као важном сведочанству језичке, духовне, материјалне баштине једног поднебља и предратног времена, актуелне и данас.

Кључне речи: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, издавачка делатност, српски језик, Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохишкој дијалекта I, Речник косовско-метохишкој дијалекта II*.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Систематично представљање издавачке и неиздавачке делатности Института за српску културу Приштина – Лепосавић по одељењима, односно према научним дисциплинама, представља предмет ширег научноистраживачког пројекта у оквиру обележавања јубилеја Института 2027. године, коме овај прилог и припада. У оквиру потпројекта, у чијем је центру проучавање српског језика и књижевности у Институту за српску културу, односно представљање српске књижевности у оквиру научног и културног деловања Института, Мирјана Бечејски објавила је један рад у часопису *Баштина*, док су два рада у штампи. Ауторка истраживање заснива најпре на примеру сакупљачког и приређивачког рада у области народне и уметничке књижевности (Бечејски 2026а: 89–102), потом на примеру историја

* ORCID 0000-0002-3195-9754, zorana.cupic@iskp.ac.rs

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

књижевности (Бечејски 2026б: у штампи) и појединачних стваралачких поетика српских писаца и научника (Бечејски, Петровић 2026: у штампи). О нужном друштвеноисторијском, институционалном и културном контексту и отежаним околностима у којима је Институт настајао, М. Бечејски у уводном делу првог рада „Проучавање српског језика и књижевности у Институту за српску културу Приштина – Лепосавић (на примеру сакупљачког и приређивачког рада у области народне и уметничке књижевности)” (2026: 89–91) даје исцрпан преглед, тако да ће у овом делу нашег рада бити наведени само поједини закључци. М. Бечејски истиче да је један од примарних задатака новонасталога мултидисциплинарног института очување народних обичаја, усменог стваралаштва и локалних дијалеката, који су на Косову и Метохији били изразито угрожени у периоду након Другог светског рата (Бечејски према Бован 2002: 20). Стога су у Институту 1988. године основана одељења за проучавање оних области „које чине основу културе једног народа” – одељење за српски (српско-хрватски) језик, одељење за књижевност, одељење за националну историју, одељење за историју уметности, етнологско и етномузиколошко одељење, научно-документарни центар са библиотеком (Јевтовић 2002: 44).

У својој тридесетосмогодишњој издавачкој делатности Институт за српску културу баштини укупно 67 научних монографија посвећених проучавању језика и књижевности, од којих се десет монографских публикација бави проучавањем српског језика.¹ Иако је знатно мањи број публикација у чијем је фокусу проучавање српског језика у односу на књижевност, приметан је разноврстан опсег тема којима су се истраживачи бавили – од речника, анализе дијалеката, ономастичких и фразеолошких тема, анализе говора косовскометохијског региона до савремене методике наставе и анализе дискурса. Једна монографија је двотомни *Речник косовско-метохијског дијалекта I* и *Речник косовско-метохијског дијалекта II* Глигорија Глише Елезовића (1998). У два монографијама Маринко Божовић анализира говоре Ибарског Колашина (1998) и Средњег Ибра (2008), док су ономастичке теме предмет истраживања Милете Букумирића у студији *Ономастика Горње и Средње Лаба* (2002) и Душана Димића у књизи *Ономастика Средње Жупе* (2003). Зоонимијом се бавила Јована Бојовић Јоксимовић у монографској публикацији *Зоонимија Ибарског Колашина* (2015), а фразеолошке теме биле су предмет истраживачке пажње Јаворке Маринковић у монографији *Врањска фразеологија са малим фразеолошким речником* (2012) и Јасмине Вучетић у другом делу монографије *Наличје форме и идеје. Књижевност и језик у контексту културе и традиције* (2013). О дискурсу јавних политичких дебата говорила је Јелена Војиновић Костић у истоименој монографији (2013), а засад последња у низу монографских публикација посвећених језичким темама у издању Института јесте књига под називом *Мултимодална настава језика из перцептивне наставника* Милене Видосављевић, која указује на нови истраживачки фокус и ширину интересовања сарадника Института. С намером да осветлимо и научној и широј јавности представимо резултате проучавања српског језика у издавачкој делатности Института за српску културу на примеру

1 О значају језичке баштине Косова и Метохије, истраживањима, будућим задацима али и доприносу на пољу лексикографије, ономастике и дијалектологије в. Стијовић 2019.

монографских публикација, циљ је објавити три прилога на основу хронолошког и тематског критеријума. Овај рад представља први прилог у чијем је фокусу анализа српског језика у монографским публикацијама, најпре на примеру речничке грађе, други рад би подразумевао представљање пет монографија чији је предмет истраживања приоритетно дијалекатска и ономастичка анализа говора Ибарског Колашина, Горњег и Средњег Лаба, Средске Жупе, док би циљ трећег прилога био приказ четири монографије општије примене, у чијој су основи фразеолошке теме, анализа дискурса и методика наставе.

Корпус овога рада чини двотомни *Речник косовско-метохиској дијалекта* (1998) Глигорија Елезовића, објављен у издању Института за српску културу, Културне манифестације „Глигорије Глиша Елезовић”, Народне и универзитетске библиотеке у Приштини. Циљ истраживања је да представи научни допринос овог диференцијалног речника, који заузима значајно место у дијалектолошким истраживањима, нарочито с обзиром на то да је реч о речнику чија је грађа говор с језичке периферије, који је драгоцен сведок времена и простора. У раду се разматрају и полемичка *филолошка расправа* Барић–Елезовић и савремени научни увиди у Елезовићево дело, као и методологија и критеријуми у састављању речника.

ДВОТОМНИ РЕЧНИК КОСОВСКО-МЕТОХИСКОГ ДИЈАЛЕКТА ГЛИГОРИЈА ГЛИШЕ ЕЛЕЗОВИЋА

Први том *Речника косовско-метохиској дијалекта* Глигорија Елезовића објављен је 1932. године у издању Српске краљевске академије, као четврти број *Српској дијалектолошкој зборника*, док је други том објављен 1935. године, као пета књига истог зборника. Институт за српску културу у Приштини, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић” и Народна и универзитетска библиотека у Приштини су 1998. године у два тома публиковали фототипско издање Елезовићевог *Речника косовско-метохиској дијалекта*. Потом је 2. фебруара 1999. године у Српској академији наука и уметности уприличена пригодна промоција на којој су говорили: Павле Ивић, Мирослав Пантић, Никша Стипчевић, Драго Ђушић, Светозар Стијовић и Милош Ђорђевић, директор Института за српску културу (Чолић 1999: 90). Иако објављивање другог издања Елезовићевог речника не представља оригинални научноистраживачки подухват Института за српску културу, оно је важан сведок времена које је донело суд о утицају и актуелности канонског издања, али и отворило могућност за нову научноистраживачку интерпретацију.²

У *Уводу* првог тома речника аутор истиче да његова тежња за описивањем завичајног говора потиче још од студентских дана, када је и почео да сакупља

2 О актуелности и значају Елезовићевог речника говори и податак да је „уврштен у ред оних извора који су обрађивачи дужни да консултују приликом обраде лексичке грађе *Речника САНУ*” (Чолић 1999: 90). Петар Скок се у *Етимолоијском рјечнику хрватској или српској језика* позива на Елезовићев речник, док Абдулах Шкаљић (1957, 1989) указује да се Елезовићев двотомни речник може користити као „приручник о турцизмима, јер даје целовит материјал о њима” (Микетић 2010: 245).

дијалектолошку грађу. Као студент професора Александра Белића, Глигорије Елезовић је 1904. године објавио рад „Гласовне особине косовског наречја”, као светосавски темат, док је 1907. године објавио расправу „Акценат именица у косовском дијалекту”, која је послужила као основ за полагање *професорској испити* (Елезовић 1998 I: IX). Иако ови радови представљају зачетке Елезовићевог дијалектолошког изучавања завичајног говора, они су у ратним околностима нестали, док је аутору остао једино „сиров дијалектолошки материјал, који је неким чудом преживео све оне несреће које је починила трогодишња непријатељска окупација по Скопљу” (Елезовић 1998 I: IX). Управо је тај преостали дијалектолошки материјал послужио за настанак *Речника косовско-метохијског дијалекта*.

Предговор првом издању речника написао је Александар Белић, који износи превасходно позитиван суд, истакавши да наша научна литература нема дијалектолошких речника, а Елезовићев подухват има посебну вредност, будући да долази са „периферије језичке области”, из „уста народних”, одакле потиче и сам састављач (Белић 1998 I: V). У *Појовору* другог издања *Речника косовско-метохијског дијалекта* Павле Ивић запажа да постоји мало књига о српском народу на Косову и Метохији које би се по „садржајности, по количини поузданих обавештења могле мерити са Речником Глише Елезовића” (Ивић 1998 II: 589). Овај научник закључује и да је Елезовићев двотомник био једини речник српског народног говора у неком пределу (1998 II: 592). За Белића се посебна вредност речничке грађе огледа у томе што она представља сведочанство о говору предатног времена, јер се некадашњи косовскометохијски дијалекат, услед колонизаторског утицаја, знатно изменио (Белић 1998 I: VII). Допринос речничкој географији Белић види у избору критеријума по којима је Елезовић писао речник, а они подразумевају следеће: а) забележити све речи или њихова значења која припадају косовскометохијском дијалекту а нису забележена у Вуковом *Српском рјечнику*, у речницима ЈАЗУ и у Броз-Ивековићевом *Рјечнику хрватског језика*,³ б) пописати оне речи којих нема код Вука, али се појављују у друга два наведена речника, в) навести речи које постоје у сва три контролна речника, али се по облику или значењу сасвим или делимично разликују на испитиваном терену, г) описати речи које се ређе појављују у другим речницима, осим у Вуковом *Рјечнику*.

Г. Елезовић истиче да се у време сакупљања дијалекатског материјала тежило да матица овог изразито екавског говора буду метохијска села, затим села Доњег Ибра и копаонички крај, због чега је, према његовим речима, правилније овај речник назвати „Речником метохијско-копаоничког дијалекта”. Међутим, аутор ипак остаје при термину „косовско-метохијски дијалекат”, будући да је грађа прикупљана на Косову, у Вучитрну и његовој ближој околини (1998 I: XV). Павле Ивић, с друге стране, у *Појовору* закључује да термин „косовскометохијски дијалекат” треба разумети у светлу специфичних околности. Будући да је подручје Косова и Метохије обједињено заједничким српским дијалектом, дијалектолошки

3 Елезовић у *Уводу* наводи да мисли на ова издања: Вук Караџић, *Српски рјечник*, 3. издање, Београд, 1898; *Рјечник хрватског или српског језика*, Загреб 1880–1882. па надаље, на свијет издаје Југословенска академија знаности и умјетности; Др Ф. Ивековић и Др Иван Броз, *Рјечник хрватског језика*, 2 свеске, Загреб, 1901 (1998 I: X).

материјал који Елезовић црпи из Вучитрна представља репрезентативан корпус ове дијалекатске зоне. Међутим, међа која одваја северну Метохију од југа Метохије и југоисточног Косова чини важну препреку, тако да Ивић упозорава да Елезовић даје мало података о говорима југоисточно од те црте, будући да они припадају призренско-јужноморавском дијалекту, који се ван косовскометохијског ареала простире и до Враћа, Лесковца, Ниша и Алексинца (Ивић 1998 II: 589). Са друге стране, говор Вучитрна Ивић сврстава у централну област косовско-ресавског ареала, који се у „виду траке неправилног облика протеже од албанске границе код Пећи и Дечана до румунске границе у Ђердапу”, док управо Елезовићев речник пружа највише података од свих радова у чијем је истраживачком фокусу био овај дијалекат. За Ивића „то је и колевка косовско-ресавског дијалекта” (1998 II: 590).

Иако је већину лексичке грађе аутор прикупљао у родном Вучитрну од 1903. до 1928. године, његов истраживачки рад обухватао је и теренску грађу коју је нотирао на путовањима у Приштини, Митровици, Пећи, селима Бабин Мост, Пестово, Ново Село Маџунско и Ново Село Бегово. Елезовић у *Уводу* истиче да се граница говора протезала од Пећи ка југу и истоку, обухватајући територију „ондашњег косовског вилајета, јужно од тадашње државне границе Краљевине Србије” (1998 I: XI), али је ту линију било тешко одредити будући да су српска насеља била испрекидана арнаутским.⁴ Испрекидане везе ових говора с динарском групом аутор објашњава привредно-економским и културним статусом, односно арнаутским утицајем, што је, услед везивања за источне крајеве, Скопље, Вардар, Солун, оставило трага у говору и довело до нових појава у језику – губљење осећаја за чистоту деклинационог и конјугационог система, затим и за род именица женског рода; довело је до редукације заменица (*мѣне ми је дђо; нѣ ми се ѿѿје*) и утицало је да се предакценатске дужине изгубе (Елезовић 1998 I: XIV). Међутим, иако је овај говор био на размеђи и под двојаким струјањима, дежевско-васојевићким и гњиланско-призренским, „ипак је превагнуо утицај западне језичке структуре” (Елезовић 1998 I: XIV).

Други важан топоним при изради речника био је манастир Девич у Дреници, „у оно време једино прибежиште и уточиште за оно мало Срба што је живо претекло из Дренице, Подгора, Метохије, Подрима и Задрима” (Елезовић 1998 I: XI). У ручну књигу манастира Девич игумани, братство и монаси уносили су све што је побожни народ писао и поручивао манастиру, што представља лексикографско благо косовскометохијског поднебља из времена када је Г. Елезовић прикупљао грађу, посебно када се узме у обзир да је најстарија забележена година у овом спису 1762. (Елезовић 1998 I: XI). Лексикограф у *Уводу* истиче да је посебна вредност *Девичкој сѣиса* у томе што су имена људи и места са косовскометохијске

4 О арнаутском утицају у овом говорном подручју говори и податак да су непосредну везу овог говора са говорима Васојевића и Куча у то време прекинула арбанашка насеља (Елезовић 1998 I: XII). Аутор запажа и да је тешко пронаћи пример да једна река може направити разлику међу дијалектима као што је то учинила река Ибар у овом поднебљу, развојивши говор Дежева и Ибарског Колашина, а као репрезентативан пример наводи село Бугариће (данас Србовац) на десној страни реке, где је у употреби екавски говор и село Валач у левом делу, где преовладава јекавски говор.

територије пописивана аутентично, како су их дародавци и звали (Елезовић 1998 I: XVII). Александар Белић наводи да грађа из манастирског прилога доприноси речничкој географији у Елезовићевом речнику, будући да је тај зборник богат географским називима (1998 I: V). Важно је имати на уму да је девички историографски извор уништен у каснијим трагичним догађајима, а сведочанство о њему данас имамо само у *Речнику косовско-меџохиској дијалекти* Глигорија Елезовића (Чолић 1999: 88–89). Осим у манастиру Девич, Елезовић је један део грађе бележио и у Дечанима и Пећкој патријаршији, слушајући народ који се ту окупљао поводом светковина и тужним поводом, што је било у складу с ауторовом свесрдном жељом да подробно опише говор косовскометохијског краја.

Белић у *Предговору* истиче да су турске, арапске, персијске и арнаутске речи у овом дијалекту „нажалост врло обилно употребљаване” (1998 I: V–VI), што је и био Елезовићев разлог да их унесе у свој речник. Међутим, Белић о том гесту износи позитивно мишљење, истакавши да је Елезовић врсни познавалац тих језика, па је описивао и порекло речи и значења која имају у изворним језицима, а понегде је давао и административно-политичке и етнографске упуте (о народном животу, материјалној и духовној култури), остављајући добру основу будућим истраживањима. П. Ивић наглашава да се још једна вредност Елезовићевог речника огледа у етимолошким подацима речи страног порекла, што није било уобичајено за дијалекатске речнике. Белић тиме указује на Елезовићево раскошно познавање турског и албанског језика, што му је омогућило да одреди порекло туђица. У томе је *Речник косовско-меџохиској дијалекти* такође аутентичан, јер „само се у њему систематски утврђује порекло страних речи одомаћених у неком српском говору” (Ивић 1998 II: 591–592). Елезовић у *Уводу* истиче да је речи турског порекла користио како би приближио изворно значење речи, и да се његови турцизми не разликују од оних које је Вук описивао у свом *Рјечнику*. Једина разлика се огледа у њиховом верном записивању у речнику, чиме оповргава поједине критике да је говор његовог краја „богатији”⁵ турцизмима у односу на друге области које су биле под турском владавином (Елезовић 1998 I: X).

Будући да овај речник припада категорији диференцијалних дијалекатских речника, јер се у њему налази оно што у било ком сегменту одступа од књижевног језика (Ивић 1998 II: 590), Елезовић издваја и разликовне особине у односу на стандардни књижевни језик. Ту убраја појаву сугласника *s* (врста зубног сугласника *gz*), и два самогласника – *ѡ* које одговара француском *u* и чује се само у туђицама, нарочито турског порекла, и полуглас *b*, који је прихваћен од Турака и у чијим се речима појављује (Елезовић 1998 I: XVII–XVIII).⁶

5 Љиљана Чолић у својој краткој монографској публикацији *Глигорије Елезовић. Просвећиватељ на размеђи цивилизација* (1999), објављеној у издању Института за српску културу, у опису Елезовићевог филолошког рада у поглављу „Лингвистички рад” закључује да је због уписа великог броја оријентализама у косовскометохијској области, али и речи албанског порекла, које је Елезовић уносио у свој речник, он био у мањем броју критички суверено оцењивано дело од стране стручњака (1999: 89).

6 Истакли бисмо да се наведена два самогласника и један сугласник који не припадају књижевном језику а јесу део косовскометохијског дијалекта, појављују у народном говору, не и у *Девичком кайиасију*, што отвара и питање старости њихове употребе у овој говорној зони.

С обзиром на то да је највише у виду имао дијалектологе „састављач речника је беспопштедно давао гласовне и акценатске облике овог дијалекта” (Белић 1998 I: VI).⁷ Белић посебну вредност речника види у акцентовању речи, на чему се посебно задржава и о чему говори веома похвално, помињући да је и сам био присутан кад је Елезовић веома поуздано бележио акценте. И П. Ивић у *Појовору* констатује да је Елезовићево бележење акцената аутентично и да је он сâм изговарао: *рѹка, сѣрѣна, ѿрѣва*. Белић истиче да је акценатски систем у овом дијалекту прост, сличан је архаичној акцентуацији Црне Горе, што подразумева два силазна акцента, а разлика између ова два идиома је у томе што се у косовскометохијском говору краткосилазни акценат повлачи на претходни кратки или дуги слог са последњег отвореног или затвореног кратког слога, док се све дужине иза акцента скраћују, а оне које му претходе, чувају се као и у другим нашим говорима (1998 I: VI). У другим говорима овог типа, на пример у жупском, левачком, ресавском, где се краткосилазни акценат преноси на претходни дуги слог, добија се дугоулазни, а не дугосилазни акценат, као што је случај у косовскометохијском дијалекту (Елезовић 1935: 2). Иако у новије време заступљено мишљење да се у вучитрнском говору разликују улазни и силазни акценти, „таквог разликовања код Елезовића нема”, закључује Ивић, јер је састављач аутентично бележио говорну стварност свога доба (1998 I: 590). У жељи да верно прикаже одлике говора свога краја, Г. Елезовић је бележио у свом речнику и речи без акцента, правдајући то двојаким разлозима. Један је тај да су такве речи преузимане из *Девичкој кайасѣиѣ*, а други да су то речи из народних песама или народног говора, који нису могли дати поуздане акценатске податке или је, пак, приређивач превидео да запише акценат, остављајући то питање отвореним за нова истраживања, али не изузимајући те речи из свог корпуса (1998 I: XVIII). На сличан начин Елезовић оправдава и постојање речи без значења у речнику, истичући да није желео да изостави оне примере речи чије је значење непознато, а забележене су и тридесет година раније. Те речи уврштава „не би ли се ко нашао ко им значења зна – да то саопшти” (Елезовић 1935: 11). Не оклевајући да искористи што обимнији корпус у речничкој грађи, Елезовић је уносио и „бошкачке, мангунске, бећарске” изразе, које су његови земљаци користили, присвојивши их из Македоније, чиме означава жаргон⁸ у овом дијалекту, док је фразеолошке примере наводио првенствено из вучитрнског говора (1998 I: XVII–XVIII).

С намером да истакнемо научни допринос двотомног *Речника косовско-метохиској дијалекта* Г. Елезовића, посебну истраживачку пажњу у раду посветићемо његовој рецепцији. Поред досадашње наведене оцене А. Белића и П. Ивића, истакли бисмо и оцену Миливоја Павловића, који је након издања прве свеске 1932. године поздравио објављивање речничке грађе дијалеката који припадају јужној Србији, истичући да је то можда и значајније од прикупљања грађе из других

7 Павле Ивић истиче да иако дијалекатски речник није опис дијалеката, обимна грађа у Елезовићевом речнику омогућава да се опишу и дефинишу акценатске и морфолошке одлике вучитрнског говора (1998: 591).

8 Светозар Стијовић је на промоцији фототипског издања Елезовићевог двотомника закључио да су ондашњи жаргони у вокабулару речника одличје његове садржајности и комплетности (Чолић 1999: 92).

дијалекатских области, јер „поред многих дијалекатских црта, и веома велик број речи је уложен из јужних говора у северније” (1934: 230–231). Павловић на специфичан начин пореди овај дијалекат са јужним, архаичним дијалектом с једне стране и са осталим говорима косовско-ресавског типа и уочава речи турског порекла којих нема у говорима који су „примили извештан турски утицај”, потом запажа и арапске и персијске речи којих нема у говорима на северу и закључује да материјал Елезовићевог речника не доноси на увид само речи које су постојале у нашем језику, а које Вук није забележио, већ сведочи да је „овде мање турских речи него у јужном средњештокавском појасу, а више но у ресавском или шумадијско-сремском дијалекту” (1934: 230–231). Павловићева промишљања бисмо допунили и закључцима Светозара Стијовића, који истиче да је јак слој турцизама у овом дијалекту редовна појава, „с обзиром да је реч о примању језика надмоћног културног утицаја”, док мањи број позајмица из арбанашког језика сведочи о релативно касном непосредном додиру са Србима у овим крајевима (Чолић 1999: 92).

Павле Ивић је изнео похвалну оцену о речнику Г. Елезовића у приказу под насловом „Споменик српског језика” у часопису *Баишћина* (1997/1998: 237–240). Наведени приказ представља и поговор другом, фототипском издању Елезовићевог речника, те је приликом излагања 1999. године у САНУ Ивић истакао његову актуелност и значај:

Да нам није Елезовић оставио свој речник, данас га нико не би могао написати. Драгоцено благо без трага би утонуло у заборав. Схватите ову констатацију и као мементо о хитности прикупљања језичке грађе на терену. Сви наши дијалекти су угрожени променама у друштву и, нарочито, у менталним садржајима широких друштвених слојева. И на селу, као и у граду, млади мисле сасвим друкчије од очева и дедова, имају друкчије доживљаје живота. Речник и појмовник претходних поколења изгубили су смисао. Осуђени су на нестанак – уколико их ми ипак не забележимо и не сачувамо у књигама, идући стопама Вука Караџића и његових настављача, међу којима Глиша Елезовић има круно место и часно име (Ивић 1999: 47).

О рецепцији, научном доприносу, домету и актуелности Елезовићевог речника говори и филолошка расправа између Хенрика Барића и Г. Елезовића. Наиме, Х. Барић је као балканолог и индоевропеист оштро критиковао Елезовићев двотомник. То је учинио одмах по објављивању дела, већ 1935. године, у раду „Речник косовско-метоховског дијалекта од Гл. Елезовића”, у склопу књиге број 15 и свеске 1/2 *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, на укупно двадесет страна (270–290). На такву критику Елезовић је одговорио 1936. године у прилогу „Стручност и објективност др. Хенрика Барића, редовног професора за упоредну граматику индоевропских језика на Универзитету у Београду”, који је објављен у часопису *Јужнословенски филолоџ*, на странама 181–235. Управо ће Елезовићева полемичка реакција бити предмет аналитичке интерпретације речника у нашем раду.

Г. Елезовић је у свом исцрпном одговору на Барићеву жустру критику речника у целини настојао да расветли спорне чиниоце који су били предмет расправе, укаже на саговорникове грешке и пропусте, опише и своје недостатке уз жељу да отвори

пут новим научноистраживачким подухватима, али и да одбрани стечено знање и свој мукотрпан вишедеценијски рад на речнику, чиме ову филолошку расправу можемо назвати *йолемиком*.⁹ У наставку рада ћемо издвојити репрезентативне делове ове полемике у жељи да осветлимо функцију и оправданост Барићевих замерки, али и да представимо Елезовићево тумачење сопственог речника.

Г. Елезовић се доследно придржавао критеријума да у речник уврсти само речи из вучитрнске, односно косовскометохијске говорне зоне. У Барићевој критици запажамо у неколико наврата огрешење о ту поставку. Наиме, Барићева замера да је Елезовић „код извесних места требало [је] дати и истоветну реч која није име места, а говори се у том крају, на пр. поред *Падалишиће*, име засеока (не *заселка*! узвикује г. Барић) требало би навести *йадалишиће*, 'брзак' (реке)”, као и код значења речи *караћџ*, где како Барић вели да „уз ту реч је требало дати значење *зрикав*, *разрок*”, подстиче Елезовића да се одбрани аргументом да је њему непознато да се та реч налази у вучитрнском говору, а ако би таква значења додао у свој речник, директно би се огрешио о основни критеријум при састављању речника (1936: 7). Додали бисмо да је посебно живописан пример који критички наводи Барић, значење речи *велѣнце*, за коју Елезовић тврди да је врста ћебета, а Барић да је то „ћебе испод седла за покривање коња”. Можемо, с правом, закључити да је Елезовић аргументовано оповргнуо ову критику, будући да Барић није навео извор одакле је преузео значење ове речи, док је дијалекат из којег потичу све речи из вучитрнског краја, одакле састављач потиче, те је приређивачу, као такав, одлично познат (Елезовић 1935: 6). Поштовање задатих критеријума од стране Елезовића је потврђено тиме што даље о значењу и пореклу те речи није ништа писао, будући да та врста ћебади не израђује у његовом крају (Елезовић 1936: 6–7).

Барић конфронтационим дискурсом наставља: „Једна од најбитнијих ствари у сваком речнику је прецизно и концизно давање *значења речи*. Ни с те стране Елезовићев речник не може да задовољи, јер су значења, која даје г. Елезовић врло често бледа, а може се мирне душе рећи да опширност његова излагања стоји у обрнутој сразмери с јасноћом” (Елезовић 1936: 6). С обзиром на то да је полемика заправо жанр у коме се тежи употребити „што убитачнија реч”, а у основи полемике је сукоб мишљења, односно вербални конфликт који је подстакнут избором тих речи са циљем да трећа страна (публика) буде уверена у исправност тих ставова (Тошовић 2002: 321), у овом случају се након поменуте изјаве очекује и низ примера који оправдавају критику. Елезовић, међутим, истим конфликтним дискурсом одговара да се уз ове „категоричне изјаве” очекује низ примера који их поткрепљују, док Барић наводи „*цијло један пример*, и то са таким тумачењем његова значења да се

9 Иако полемика представља сложени отворени жанр, који се у филолошкој расправи Барић–Елезовић састоји од критике, одговора на ту критику, поновног одговора на одговор, у нашем раду предмет анализе биће само Елезовићев одговор на Барићеву критику у вербалном полемичком сучељавању мишљења, и то због ограничености обима рада, а у циљу приказивања општих одлика ове расправе, која припада научном функционалном стилу, односно да укажемо на вредност и недостатке Елезовићевог речника у научној рецепцији. Сама језичко-стиласка анализа ове полемичке расправе може бити предмет новог истраживања (више о полемичком дискурсу в. Крчић 2023).

из њега јасно види да у њему нема ни *шачносѝи*, ни *разумевања* ствари о којој говори” (курзивно истицање припада Г. Елезовићу). То је пример где Барић казује да придев *ѝаждав* (кад хлеб није умешен или испечен како ваља, онда је *ѝаждав*, који није укусан и изазива гађење) треба објаснити описом *ѝецав*, док Елезовић одсечно узвраћа да тај придев значи *ѝецав*, он би тако и уписао, „јер та реч не значи само *ѝецав*, јер се њоме обележава хлеб не само по спољном изгледу него и по другим особинама” (1936: 6).¹⁰

Упечатљиве су и Барићеве замерке због одсуства појединих речи. Тако на пример он сматра да је требало навести реч *кумрија* у значењу гугутке, на шта Елезовић одговара да такве речи у његовом речнику нема, већ у наведеном значењу употребљава фонетску варијанту *ѝумрија*, сматрајући да тиме Барић не познаје да се *ѝ* и *к* не могу приписати утицају арапског језика, већ су персијског порекла, на шта указују турски лексикографи (Елезовић 1936: 4–5). Барић изнова наводи да у Елезовићевом речнику постоји реч које нема – *грѝѝна*. Елезовић ову опаску оповргава податком да је наведена реч *грѝѝѝа*, која у подругливом тону означава жену, девојку, стару и младу, у говорничковој жељи да изнесе да су старије него што уистину јесу. То не значи да је „то чељаде старо”, а још мање да се то значење односи на мушкарце, као што није истина, вели Елезовић, ни да је та реч из „мангунског” језика – „у овом је случају г. Барић опет жртва каквог неозбиљног обавештења” (Елезовић 1936: 8). На Барићеву замерку зашто поред *лукавичја ѝрава* није навео *orobus vermis*, Елезовић додаје да назив *лукавичја ѝрава* не постоји у његовом речнику, а *orobus vermis* не постоји у ботаници (Елезовић 1936: 9), чиме директно дискредитује критику опонента. Осим неретког навођења речи које у речнику не стоје, Барић је отишао и корак даље. Он тврди да значење речи *ѝириш* није „смеса коју обућари употребљавају”, него „некаква направа у мутавдиници” (Елезовић 1936: 11). Такође, Барић наводи лексему *душам*, које у Елезовићевом речнику нема, али зато постоји реч *душѝма*. Тиме Елезовић, можда сада и свесно, штампарске грешке приписује незнању како би доследно компромитовао Барићеву критику. По мишљењу лексикографа, реч *баѝѝа* Барић је погрешно интерпретирао као *badava* уз навођење да није турска како Елезовић пише, већ турско-персијска (Елезовић 1936: 19). У *Поѝовору* поводом ове филолошке расправе П. Ивић напомиње да неке замерке јесу тачне, али нису од пресудног значаја, при чему „велики део примедби не стоји, док је због узрујаности и сам Барић учинио омашке”, што је Елезовићу дало повода да одговори такође у оштром тону (1998 II: 591). Коментаришући реч *белеѝѝа* у значењу алата, коју је Елезовић чуо код кујунѝија у Пећи, Барић у саркастичном духу одговара: „Зар забога само у Пећи?”. Елезовић у саркастично-ироничном тону једнако одговара да је његов допринос у тачном навођењу где је чуо реч, а уколико неког занима где се још употребљава овај термин, нека изврши анкету.

10 У намери да убеди читаоце у исправност својих ставова, Елезовић у свом полемичком одговору даје критички осврт на питање Барићевог *сѝиѝа* у научном изражавању и тиме користи језичко-стилска средства богата експресивношћу, екскламативношћу и иронијом. На замерку „да су неке речи (*дудук*, *афион*, *аѝѝинѝиѝа*, *далѝа*, *деѝа*...) описане *безазленим* стилем”, Елезовић у иронично-шаљивом тону побија те аргументе речима: „Како је сам г. Барић потпуно лишен осећања за стил, то му се такво тврђење не може на веру примити. Има да га докаже” (Елезовић 1936: 12).

Исто важи и за реч *дичаѝја*, коју Барић погрешно наводи као *дичаѝја* или *сербало* ум. *зѣрбало* или *зубѣрче* ум. *зубѣрце* (Елезовић 1936: 11). У Барићевом замерању што је изједначио *лиѝа* са *лиѝа*, Елезовић види такође, „злонамерну опаску”, будући да је очигледно да је у питању штампарска грешка, а што је Барић морао знати док је свесно „тврдио нешто зашто се јасно види по моме тексту да није истина” (Елезовић 1936: 12). Међутим, Елезовић убрзо цинично додаје да док се њему не опрашта штампарска грешка у књизи у којој је наведено 15.000 речи, већ се та грешка интерпретира као незнање, Барић себи допушта две грешке само у цитирању Елезовићевих речи: *лиѝа* ум. *лиѝа*, „кора од липе” ум. „кора од лике” (1936: 13). На Барићеву опаску да је недовољно користио литературу о *бошквачком* ум. *бошквачком* језику, Елезовић одговара да је из бошквачког језика навео речи: *манѝа* и *мѝнче*, док Барић приговара што из *Речника* Ср. Тројановића није унео речи: *манук* и *манука*, *бела* и *манча* итд. Елезовић се и овде позива на основни критеријум у изради речника, који подразумева навођење речи које се појављују у његовом дијалекту, родном крају, док његов циљ није био да напише етимолошку студију нити студију о појединим породицама речи (Елезовић 1936: 52).

Још један куриозитет у овој филолошкој расправи тиче се питања етимологије у Елезовићевом речнику, где Барић убедљиво истиче да је Елезовић нетачно квалификовао неке речи (нпр. *рѝа*) као турске. Елезовић одговара да је приликом квалификације те речи свесно тврдио да је то „јама ископана да се у њој сахрани мртвац [...] Занимљиво је да и арап. реч *raka* значи јама”. Ту примећујемо да Елезовић нигде не износи став да је то српска или турска реч, већ да арапски језик има сличну реч, не желећи да се упушта у даље тврдње. Међутим, Барић је говорио опсежно о етимологији ове речи, показујући, по Елезовићевом мишљењу, своју научну компетенцију. Уз то, он је наводио и литературу коју Елезовић наизглед није користио, превиђајући важан критеријум у састављању овог речника – то није етимолошки, већ је дијалектолошки речник (Елезовић 1936: 16). Слично несагласје се јавља у Барићевој негативној квалификацији да је приликом навођења речи *зѝр*, што значи „срећа у игри”, требало нагласити да је та реч из арапског дошла у турски језик, а Елезовић јасно објашњава да је свесно истакао да је та реч узета непосредно из турског због сличности у значењу, док му за ту прилику није било важно одакле је та реч дошла у турски језик (Елезовић 1936: 16). Још један пример доказује да Барић у критици не поштује критеријуме по којима је Елезовић састављао речник, а то је да је важно да наведе са којом речи је та реч у вези и да наведе њено значење, позивајући се и на контролне речнике – пример је реч *бугѝла*, за коју је Елезовић истакао да је настала од турске речи *budala*, а Барић замера да је требало навести да је та турска реч у вези са арапском речју *belid* (Елезовић 1936: 23).¹¹

11 За Елезовићев речник је карактеристично да садржи велики број позајмљеница које су примљене посредством турског језика, а које можда имају статус позајмљеница из персијског, грчког, арапског или романских језика (Микетић 2010а: 224). Међутим, сложићемо се са С. Микетић која у својој студији о речима оријенталног порекла у Елезовићевом речнику под термином *иурицизам* подразумева све речи које су прилагођене косовскометохијском дијалекту посредством турског језика, јер Елезовићева експертирана грађа у речнику потврђује да није било директних контаката са другим језицима (2010а: 244).

Напомињемо да је у појединим сегментима Елезовић и прихватио Барићеве замерке, на пример да реч *дѣмбѣл*, *дѣмбѣла* није турског, већ персијског порекла, односно да је њено порекло спорно, „иако не примарно важно за изношење жустре замерке” (Елезовић 1936: 18). Додатно, важно је издвојити и Ивићево критичко промишљање о Елезовићевој транскрипцији, за коју каже да је „застарела”, будући да се у турском и албанском језику већ одавно користи турска, односно албанска латиница, у којима преовлађују чврста правила (1998 II: 591–592). Будући да коначан утисак П. Ивића поводом ове расправе јесте да је „Елезовић позудан познавалац не само свог дијалекта, него и језика који су на њега највише утицали”, а да је Барић индоевропеист, „јачи у етимолошком и компаративном методу” (1998 II: 591), овде се можемо запитати: „Да ли је циљ Барићеве критике да докаже своје дубље познавање етимологије, иако то није сврха дијалектолошког речника?”.

У закључку ове филолошке расправе Елезовић користи и фигуративну негацију у полемичком одговору, постављајући иронично обојено реторско питање: „Да ли се може замислити прави, озбиљан стручњак који као судија, као критичар говори о предмету који недовољно познаје? Није никакво чудо што г. Барић не познаје косовско-метохиски дијалекат, али заиста чудо кад он хоће стручно *да говори* о том дијалекту!” (1936: 53). Елезовић говори и о *наивносѝи* Барићевог метода, намерно погрешно утврђеном циљу критике, па потом и избору критеријума на основу тог „уображеног циља једног рада” (1936: 53–54). Барић свесно проглашава Елезовићев речник етимолошким и онда критикује што није говорио о пореклу дијалекта, иако то није намена овог речника у основи, на шта се Елезовић у неколико наврата позива. Он даје само речничку грађу косовскометохијског дијалекта, док је свесно писање порекла одређених речи у функцији и са циљем да та грађа буде свестраније тумачена.

У намери да укажемо на могућности примене нових приступа у савременим истраживањима Елезовићевог речника, али и да покажемо актуелну научну релевантност у рецепцији, последња целина овога рада обухвата преглед издвојених савремених интерпретација Елезовићевог двотомника.¹² У научној рецепцији Елезовићевог лексикографског дела издвајају се радови новијег датума, у којима је истраживачка пажња усмерена на лексику оријенталног и словенског порекла и експресивну лексику у двотомном *Речнику косовско-метохиског дијалекта* Глигорија Елезовића.

Сања Микетић у свом прилогу под насловом „Називи носилаца занимања оријенталног порекла у ’Речнику косовско-метохиског дијалекта’ Глигорија Елезовића” (2010) семантичком анализом и по начину њихове творбе издваја називе носилаца занимања оријенталног порекла у првом српском дијалектолошком речнику. Посебна вредност овог истраживања темељи се на мини-лексикону на крају рада. Ауторка закључује да иако је ново друштвено и државно уређење утицало да

12 Критичко преиспитивање постојећих тумачења из перспективе савремене лексикологије и лексикографије не представља предмет анализе овог рада, због ограниченог обима. Допринос у представљању савремених истраживања почива на кратком прегледу издвојених резултата и отвореним могућностима за даља научноистраживачка тумачења.

турцизми именују појаве и предмете, грађа из Елезовићевог речника указује да највише носилаца занимања има за: семантичке категорије полицијске и војне терминологије (35), правно-административна занимања (19), категорију припремања и обраде хране, пића и др. (15), занатлије и трговце (14 – Микетић 2010: 262). Анкетирањем студената ауторка је дошла до закључка да се многи оријентализми у Елезовићевом речнику данас доживљавају као архаизми и историзми, будући да косовскометохијски регион није више под турском влашћу, па се изгубила и потреба за појединим занимањима. Међутим, корисни су закључци у којима се издвајају лексеме турског порекла које се чувају и у новом добу, на пример: *башиџи-џан*, *дѣрбер*, *чобџинин*, *дарјакџиџар* итд. Особито је важна оцена да Елезовићев речник представља један „вид етнографског зборника, попут Вукових речника, и указује на једно минуло време и људе, прилике и догађаје у њему” (Микетић 2010: 262), док је аутор као врсни познавалац турског језика и његових дијалеката у појединим случајевима наводио да ли је турцизам позајмљен из народних говора или стандардног језика (Микетић 2010: 246). Посебно је скренута пажња на лингвокултуролошка проучавања којима од значаја могу бити резултати овога рада, будући да је највећи број анализираних турцизама потекао из градске средине и људске делатности (Микетић према Петровић 2005: 528), а да су екскерпиране лексеме оријенталног порекла у српски језик доспеле турским утицајем, али да постоје примери оријентализама из других језика (Микетић 2010: 246).

У раду „Османско културно наслеђе у Речнику косовско-метохијској дијалект-ша Глигорија Елезовића (Кроз призму лексики јела и пића)” (2010а) С. Микетић представља утицај османске културе на лексику првог српског дијалекатског речника на српском говорном подручју, уз пажњу која је посебно усмерена на лексику оријенталног порекла која припада семантичкој групи јела и пића. И у овом раду ауторка на крају издаваја мини-лексикон који чини листу јела и пића карактеристичних за територију Косова и Метохије у доба издавања првог тома Елезовићевог речника (1932. године), што чини јединствено језичко наслеђе. Како језик представља „огледало друштва”, османско лексичко културно наслеђе у речнику Глигорија Елезовића одсликава друштвени живот тога доба на Косову и Метохији. У складу с реченим, ауторка издаваја османски утицај у језику кроз призму лексема које припадају семантичкој категорији јела (*дѝрек, љодѝра, сѝрма, фелѝја, ђедѝу*), пића (*дѝза, раѝѝја, сѝлеј, шѝрбетѝ*) и посластица (*ѝлва, лоѝум, суѝлиѝѝч*), уочавајући да се „доста јела које смо примили под османским утицајем у региону припрема од пиринча или од меса, нарочито изнутрица”, или су у питању разноврсна пецива оријенталног порекла (*дурек, сомун, маниѝија, ђеврек* – Микетић 2010: 227). Упечатљиво је да у речнику не постоје лексеме *баклава, каѝјана, ѝулумѝа*, које бисмо очекивали у том говорном подручју и које засигурно постоје у говору тога доба (Микетић 2010а: 228). Све лексеме које припадају наведеним семантичким групама прилагођене су српском језику фонетски и морфолошки, док су одређене речи и задржале облике из турског језика, док је посебно важан закључак да су говорници поједине лексеме престали да доживљавају као културноисторијске позајмљенице, будући да су дубоко инкорпорирани у српски језички систем, друштвену стварност и навике (Микетић 2010а: 228).

Рајна Драгићевић у раду „Лексика оријенталног порекла за људске особине и емоције у косовско-метохијским говорима почетком XX века” (2015) описује турцизме који означавају лексику о човековом духовном животу у Елезовићевом речнику. Ауторка грађу из тог речника пореди са грађом из Вуковог *Рјечника*, *Рјечника* ЈАЗУ, Шкаљићевог *Речника* и тумачи разлоге за позајмљивање лексике из ових тематских група, њихово значење и судбину у стандардном српском књижевном језику (Драгићевић 2015: 115). Основни циљ овога истраживања био је да се опише лексика косовскометохијског дијалекта из 18. и 19. века, како би се представила слика српске народне лексике „која се не везује само за тај крај, већ, у некој мери, за српски народни језик тога времена” (Драгићевић 2015: 116). Ауторка истиче да закључци које наводи у раду не важе само за косовскометохијску говорну зону већ и за већину српских народних говора у 19. и 20. веку, а они подразумевају да су се у том периоду турцизми користили и за описивање осећања, мишљења, запажања о другима и себи, а не само за именовање војске, администрације, занатства, покућства (Драгићевић 2015: 132). Оповргнута је хипотеза да је српски народ „занемаривао сферу апстрактног” и доказано је да се у српској лексици тога периода поред домаћих израза користио и спектар турцизама за обележавање апстрактних речи које означавају сложене особине и емоције, али и за многобројно обележавање непожељних особина и емоција (Драгићевић 2015: 132–133). Р. Драгићевић наводи да је у Елезовићевом речнику посебна пажња усмерена ка лексемама које описују лошу нарав, зле људе, преваранте, али и лексемама које именују глупост, лењост, док се код физичких недостатака издваја незграпност и слепило (2015: 133). Од врлина се издваја окретност, вештина, спретност, што указује на појаве у друштвеној заједници тога доба, док ауторка напомиње да су за лингвокултуролошка и лексиколошка проучавања значајне лексеме чије значење није познато у народу, али су ипак одолевале времену, на пример: *џимар*, за коју се каже да „народ сад не зна правог значења ове речи; остало му је у памети да је то некакав голем добитак” (Драгићевић 2015: 134). Судбина оријентализама је различита и зависила је од друштвеноисторијских прилика – неки су искорењени, неким је значење сужено у односу на Елезовићев речник (на пример реч *кусур*), док су поједини оријентализми прилагођени српском језичком систему и развили су полисемију и деривацију (*гудук* – Драгићевић 2015: 134–135). Занимљива појава је да су одређени оријентализми успевали да потисну реч домаћег порекла, на пример *дембел* и *лењ*. Међутим, неретко се домаћа реч вратила у књижевни језик и потиснула турцизам, док он опстаје једино на „периферији лексичког система као експресивна ознака” (Драгићевић 2015: 134). Посебно је интересантно запажање да турцизми попут *ојелешииши*, *ђускаиши* данас живе у младалачком жаргону, „а наизглед би се рекло да спадају у речи савременог постања”, додаје Рајна Драгићевић (2015: 135).

У другом раду насловљеном „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом Речнику косовско-метохијског дијалекта” (2015) Рајна Драгићевић културолошко-семантичком и творбено-семантичком анализом обрађује словенску лексику са значењем људских особина у Елезовићевом двотомнику, и то само ону лексику која је културолошки, семантички и творбено неубичајена у односу на исту тематску групу у стандардном савременом српском језику (2015a: 33).

Посебно се издваја закључак да је лексика овог српског народног говора испуњена апстрактним речима са значењем људских особина и емоција, на пример: *бледило*, *радоси*, *срећии*, *иуи*, *човесиво*, али и да има приметно више лексема којима се означавају негативне, непожељне емоције, особине, радње, појаве у односу на пожељне. Посебно се издвајају лексеме – *ѝрождрљивоси* и *лењоси* (Драгићевић 2015а: 58). Потом, највећи број еуфемизама словенског и оријенталног порекла, услед народног сујеверја, означава *ђавола* (Драгићевић 2015а: 59). Ауторка у раду описује и творбено-семантичке специфичности лексике која не постоји у савременом српском књижевном језику, на пример лексема *роб/родље*, „која се односила на чланове породице и која, вероватно, представља пример за значењске промене настале протоком времена”, односно, претпоставља се да ова лексема није имала негативно значење као данас (Драгићевић 2015а: 58). Занимљива су запажања о лексемама које поседују другачију семантику од данашње, где се издваја на пример реч *мудар*, која у Елезовићевом дијалекту значи *миран*, закључује Р. Драгићевић (2015а: 60). Посебно је значајна изражена недоумица у закључку зашто у српском књижевном језику не постоје неке речи из Елезовићевог речника које би биле корисне, на пример реч *средалика*, када већ не постоји друга реч за жену средњих година (Драгићевић 2015а: 61). Тежњу ка ономотопејским речима у речнику Рајна Драгићевић оправдава намером за експресивним изражавањем (2015а: 61).

Анализирајући експресивну лексiku у Елезовићевом двотомнику, Сања Микетић је у раду „Пејоративна именовања у Речнику косовско-мешохијској дијалектa Глигорија Елезовића: квантитативна анализа и грађа” (2012) екскерпирала пејоративна именовања из првог тома, представљајући и мини-лексикон погрдних назива за мушке и женске особе. Основни циљ овога истраживања био је да се израчуна бројчани однос тих назива, који су карактеристични за косовскомешохијски регион почетком 20. века, иако је проблем при изради овога рада била идентификација пејоратива, будући да у Елезовићевом речнику не постоји квалификатор (пеј.), већ се „само понегде, у објашњењу каже да је то увредљива реч” (Микетић 2012: 341, 342). Иако се корпус за ово истраживање заснива само на речнику у коме су забележене речи од разноврсних информаната, док „екстралингвистички релевантни фактори данас су нам непознати”, С. Микетић закључује да се ради о руралном становништву, српског порекла и најчешће без формалног образовања (2012: 338). Премда је језик одличје културе, претпоставља се да ће пејоративна именовања бити више усмерена ка женском полу, будући да је положај жена у патријархалној средини потлачен, а свако одступање од прописаних норми *добро* *ионашања* био је пресликан у језику негативним лексикосемантичким групама: *особа + морална или ѝсихичка особина* или *особа + физичка особина* (Микетић 2012: 339). Ауторка закључује да се у првом тому Елезовићевог речника појављује 269 пејоратива, чију бројност оправдава експресивношћу идиолеката и дијалеката у говору (2012: 340). Запажен је закључак да пејоративне форме у Елезовићевом речнику доминирају у односу на хипокористичне, што је супротно у односу на стандардни књижевни језик, те „погрдни називи представљају однос говорне заједнице, а не однос индивидуе, према појединцима који су носиоци негативне особине” (Микетић 2012: 340–341). Културолошко стање у језику је, пак, блиско

данашњем, будући да у овом речнику постоји именовање погрдних назива за особу уопште, на пример *чељаде* уз квалификатор *м. и ж.* означава оба пола (одредница *алосија м. и ж.* који једе много, прождрљивац, чељаде које несразмерно једе – Микетић 2012: 341). С. Микетић закључује да се анализом грађе доказало да је у првом тому Елезовићевог речника пронађено 114 погрдних назива за особе мушког пола, а 125 за особе женског пола, док је 30 лексема означавало подједнако оба пола. Иако је социolingвистички контекст заиста потврдио да су бројније пејоративне формулације за женски пол, истраживање показује да та сразмера није упечатљиво већа, јер „на сваких 10 погрдних назива за мушке особе долази један више за женске особе” (Микетић 2012: 344).

У намери да представи културу Косоваца и опише стереотип *дејшеца* у 19. али делом и у 18. и почетком 20. века, Тамара Ђурић у раду „Језичка слика детета у 'Речнику косовско-метоховског дијалекта' Глигорија Елезовића” семантички, творбено, лингвокултуролошки и етимолошки истражује modele грађења назива, статус хипокористика и пејоратива и тежњу за погрдним значењима код одређених назива за децу (Ђурић 2022: 341). Закључује да највећи број лексема у Елезовићевом речнику означава неку карактерну црту, што је и доказ да „су људи више бринули о карактеру, него о спољашњем изгледу, или бар да су их особине, осећања, понашања и сл. интересовала подједнако као и материјалне ствари” (Ђурић 2022: 348), а то је образложење противно предрасуди да у народној лексици нема места за апстрактну мисао и именовања. Ауторка посебно издваја лексеме у којима се указује на немирно, несташно дете и све „готово да су истозначнице”: *анаџемнице, њакоснице, њроклејнице, смејениле* и др. (Ђурић 2022: 348). Нарочито је упечатљиво запажање да именица *њраведнице* у Елезовићевом речнику представља ретки назив са позитивном конотацијом, док ауторка значење те лексеме описује и у културолошком контексту, јер је „права од изузетне важности за Србе” (2022: 348). Додатно својствени називи у Елезовићевом речнику су они који су у вези са народним веровањима да реч може да предвиди исход, те се појављују лексеме *искобнице* и *злокобнице* (Ђурић 2022: 348). Физичке особине детета које описују телесне недостатке у косовскометохијском говору указују на неразвијеност и мршавост детета, док је у групи назива према психичким особинама детета пронађена тек једна лексема – *сџарче* (Ђурић 2022: 350). Уочено је доста лексема са значењем *сџармали*: *кејец, њрч, њуфлак*, које изнова потврђују колико се код детета ценила памет (Ђурић 2022: 352). Језичке разлоге за више негативно маркираних назива ауторка објашњава тежњом да се именује оно што недостаје или у циљу васпитања, док хипокористици и речи које имају позитивну вредност најчешће изостају у Елезовићевом речнику због „страха од урока или због паганског виђења детета као нечистог бића” (Ђурић 2022: 354). Ауторка закључује да се у Елезовићевом речнику одсликава сиромаштво на основу описа детета које је „прљаво, мршаво, у ритама, гладно” (2022: 355), али описује се и култура која, пак, промишља о осећањима (*очајнице*), о моралу (*њраведнице*), о значају религије (*аџиче*), о социјализацији (*огвојнице* – Ђурић 2022: 355).

Драгана Ратковић у раду „Лексика лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект)” (2023) анализира систем

вредности реконструисан на основу експресивне лексике позитивне конотације у пиротском говору компаративно са системом вредности у српској урбаног, али и косовскометохијској говорној заједници на основу експресивне лексике у *Речнику косовско-метохијској дијалекта* Глигорија Елезовића. Сматрамо да је значајно поменути и ову савремену интерпретацију, будући да не постоји обимније истраживање о афирмативној номинацији човека, већ преовладавају радови у којима се анализира, пре свега, погрдно значење. Д. Ратковић се позива на истраживање Рајне Драгићевић која описује дијалекатску лексiku словенског порекла са значењем људских особина и емоција у Елезовићевом речнику, издавајући лексеме којима се описују пожељне особине жена, о чему је било речи у нашем раду (Драгићевић 2015а). Ауторка са лингвокултуролошког аспекта издаваја именице и именичке синтагме лаудативног значења чији је денотат човек, а у циљу да укаже на све особине (физичке и духовне) које имају позитивну, афирмативну вредност, а то су: памет и мудрост, промишљеност, искреност, штедљивост, мирољубивост, озбиљност и одговорност, код жена уредност, а код мушкараца: племенитост, храброст, одлучност, карактерност, скромност и умереност у пићу (Ратковић 2023: 102, 118–119). Д. Ратковић закључује да се такво стање слаже са системом вредности косовскометохијске културно-језичке заједнице, „где су се ценили људи који су вредни, умерени у јелу и пићу, вешти, спретни, окретни и жене које су уредне, озбиљне, штедљиве (Ратковић према Драгићевић 2015а), али и да се у великој мери подудара са системом вредности српске језичке заједнице урбаног идиома и у анализираним лексемама пиротског говора (Ратковић 2023: 125).

На концу представљања двотомног *Речника косовско-метохијској дијалекта* Глигорија Глише Елезовића можемо закључити да је издавачка делатност Института за српску културу богата јединственом речничком грађом, капиталним делом дијалекатских истраживања, које је сведок језичке и културолошке стварности 19. и 20. века. Према потиче са периферије језичке области, овај први српски дијалектолошки речник важно је материјално, духовно, језичко и етнографско сведочанство предатног доба, чија се актуелност испољава и у данашњој (језичкој) стварности. У раду смо тежили да опишемо издавачку делатност Института за српску културу Приштина – Лепосавић у оквиру које смо издвојили и ужи предмет научноистраживачког интересовања – проучавање српског језика у монографским публикацијама, најпре на примеру речника Глигорија Елезовића. Иако објављивање *Речника косовско-метохијској дијалекта* не представља оригинални научноистраживачки подухват Института за српску културу, већ фототипско издање, оно је сведок актуелности канонског издања из 1932. односно 1935. године. Научни допринос овог диференцијалног дијалектолошког речника представљали смо на основу рецепције, где је у фокусу истраживачке анализе била филолошка расправа Барић–Елезовић. На основу те полемичке расправе, осветлили смо методологију, критеријуме, недостатке и предности Елезовићевог лексикографског дела. Утврдили смо Елезовићево поуздано познавање дијалекта средине из које потиче, али и свестрано познавање језика који су оставили трага на косовскометохијску говорну зону. Упутили смо на аутентичност Елезовићеве

лексикографске грађе, нарочито када се сагледа систематско описивање порекла страних речи које су одомаћене у српском језику.

Са тежњом да откријемо нове могућности примене метода у савременим истраживањима Елезовићевог речника, указали смо на научну рецесију новијег доба. Посебно смо издвојили истраживања о семантичкој, творбеној и културолошки маркираној лексици (оријентализми, словенска и експресивна лексика), где су истраживачи били усмерени на интерференцију са савременим српским језиком, описујући оријентализме који именују занимања, људске особине, осећања, али и словенску лексику која означава емоције и људске особине у Елезовићевом речнику. Таква истраживања утврдила су да: бројност апстрактне лексике у косовскометохијском дијалекту оповргава хипотезу о сиромаштву апстрактне лексике у народним говорима; бројни оријентализми из Елезовићевог речника данас се доживљавају као историзми или архаизми, али да постоје примери лексема турског порекла које се и данас чувају у говору; двотомник поседује етнографску и лингвокултуролошку вредност; пејоративне форме у првом тому доминирају у односу на хипокористичне, нарочито оне које се односе на женски пол, иако мера у односу на погрдно именовање мушког пола није знатно већа; највећи број лексема које означавају слику детета у Елезовићевом речнику означава неку карактерну црту, а негативна именовања су објашњена тежњом да се значи недостатак, истакне васпитање или покаже *сйрах од урока*; премда преовладавају интерпретације о погрдним именовањима човека у Елезовићевом речнику, постоји и афирмативна номинација човека, именице и именичке синтагме лаудативног значења, што одсликава и систем вредности косовскометохијског поднебља.

ИЗВОР

- Елезовић 1998 I: Глигорије Глиша Елезовић. *Речник косовско-метохијског дијалекта I*. Приштина: Институт за српску културу: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”: Народна и универзитетска библиотека.
- Елезовић 1998 II: Глигорије Глиша Елезовић. *Речник косовско-метохијског дијалекта II*. Приштина: Институт за српску културу: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”: Народна и универзитетска библиотека.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998 I: Александар Белић. „Предговор”. *Речник косовско-метохијског дијалекта I*. Приштина: Институт за српску културу: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”: Народна и универзитетска библиотека, V–VII.
- Бечејски 2026a: Мирјана М. Бечејски. „Проучавање српског језика и књижевности у Институту за српску културу Приштина – Лепосавић (на примеру сакупљачког и приређивачког рада у области народне и уметничке књижевности)”. *Башићина*, вол. 36, св. 68, 89–102.
- Бечејски 2026b: Мирјана М. Бечејски. „Проучавање српског језика и књижевности у Институту за српску културу Приштина – Лепосавић (на примеру историја књижевности)”. *Башићина*, вол. 37, св. 69, у штампи.
- Бечејски, Петровић 2026: Мирјана М. Бечејски, Маша Љ. Петровић. „Монографије посвећене појединачним стваралачким поетикама у издавачкој делатности Института за српску културу Приштина – Лепосавић”. У штампи.

- Бован 2002: Владимир Бован. „Од захтева до закона (1976–1988)”. У монографији: *Институишући српску културу Приштина 1988–2002*. Ур. Милош Ђорђевић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 13–27.
- Драгићевић 2015: Рајна М. Драгићевић. „Лексика оријенталног порекла за људске особине и емоције у косовско-метохијским говорима почетком XX века”. *Путићевима српских идиома: зборник у част њоф. Радивоју Младеновићу њоводом 65. рођендана*. Ур. Милош Ковачевић и Владимир Поломац. Крагујевац: ФИЛУМ, 115–137.
- Драгићевић 2015а: Рајна М. Драгићевић. „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом 'Речнику косовско-метохишког дијалекта'”. *Јужнословенски филолоџ*, књ. LXXII, св. 1–2, 33–64.
- Ђурић 2022: Тамара Ђурић. „Језичка слика детета у 'Речнику косовско-метохишког дијалекта' Глигорија Елезовића”. *Прилози њроучавању језика*, бр. 53, 341–357.
- Елезовић 1932: Глигорије Елезовић. *Речник косовско-метохишкој дијалектѝа*. Прва свеска. *Српски дијалектѝолошки зборник*, књига IV. Београд: Српска краљевска академија.
- Елезовић 1935: Глигорије Елезовић. *Речник косовско-метохишкој дијалектѝа*. Друга свеска. *Српски дијалектѝолошки зборник*, књига V. Београд: Српска краљевска академија.
- Елезовић 1936: Глигорије Елезовић. „Стручност и објективност др. Хенрика Барића, редовног професора за упоредну граматику индоевропских језика на Универзитету у Београду”. *Препштампано из Јужнословенској филолоѝа*, књига XIV, 1–55.
- Елезовић 1998 I: Глигорије Глиша Елезовић. „Увод”. *Речник косовско-метохишкој дијалектѝа I*. Приштина: Институт за српску културу: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”: Народна и универзитетска библиотека, IX–XVIII.
- Ивић 1997/1998: Павле Ивић. „Споменик српског језика”. (Глигорије Глиша Елезовић: „*Речник косовско-метохишкој дијалектѝа*”, Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”, Народна и универзитетска библиотека Приштина, 1998). *Баштѝина*, св. VIII, 237–240.
- Ивић 1998 II: Павле Ивић. „Поговор”. *Речник косовско-метохишкој дијалектѝа I*. Приштина: Институт за српску културу: Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић”: Народна и универзитетска библиотека, 589–592.
- Ивић 1999: Павле Ивић. „Фототипско издање Речника Глигорија Елезовића Косовско-метохишки дијалекат”. *Полиѝика*, 13. фебруар 1999, 47.
- Јевтовић 2002: Миленко Јевтовић. „Прва деценија или успон и пад: Од печата до нове зграда (1988–1998)”. У монографији: *Институишући српску културу Приштина 1988–2002*. Ур. Милош Ђорђевић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 37–47.
- Крцић 2023: Ненад С. Крцић. *Језичко-стишлске одлике криѝичко-ѝолемичкој дискурса у савременом српском језику (на маѝеријалу филолошких ѝекстѝова)*. Докторски рад. Универзитет у Београду: Филолошки факултет.
- Микетић 2010: Сања Д. Микетић. „Називи носилаца занимања оријенталног порекла у 'Речнику косовско-метохишког дијалекта Глигорија Елезовића'”. *Зборник радова са ѝројектѝа 'Исѝраживања српској језика на Косову и Метохији'*. Књига 2. Ур. Милета Букумирић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 243–281.
- Микетић 2010а: Сања Д. Микетић. „Османско културно наслеђе у *Речнику косовско-метохишкој дијалектѝа* Глигорија Елезовића (Кроз призму лексике јела и пића)”. *Зборник радова са ѝројектѝа 'Исѝраживања српској језика на Косову и Метохији'*. Књига 3. Ур. Милета Букумирић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 223–234.
- Микетић 2012: Сања Микетић. „Пејоративна именовања у *Речнику косовско-метохишкој дијалектѝа* Глигорија Елезовића: квантитативна анализа и грађа”. *Филолошка исѝраживања данас*, том 1 (Језик и друштво). Ур. Јулијана Вучо и Јелена Филиповић. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 337–356.

- Ратковић 2023: Драгана Ратковић. „Лексика лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект)”. *Јазиком како запис на културама во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија–Македонија*, том 2. Ур. Веселинка Лаброска и Станислав Станковић. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески”; Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, 99–129.
- Петровић 2010: Снежана Петровић. *Турцизми у српском призренском говору*. Докторски рад. Универзитет у Београду: Филолошки факултет.
- СТИЈОВИЋ 2019: Рада Стијовић. „Задачи и могућности рада учитеља на очувању језичке баштине Косова и Метохије, садашња истраживања и искуство предака”. *Иновативни приписи у васпитању и образовању: стање, дилеме и перспективе*. Зборник радова. Ур. Љиљана Пауновић и Слађана Видосављевић. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, 25–33.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић. *Функционални синоними*. Београд: Београдска књига.
- Чолић 1999: Љиљана Чолић. *Глигорије Елезовић просветио је на размеђи цивилизације*. Приштина: Институт за српску културу: Народна и универзитетска библиотека; Београд: Чигоја штампа.

Zorana Z. ĆUPIĆ

THE STUDY OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE PUBLISHING ACTIVITY
OF THE INSTITUTE FOR SERBIAN CULTURE PRIŠTINA – LEPOSAVIĆ
(BASED ON THE EXAMPLE OF THE *DICTIONARY OF THE
KOSOVO-METOHİJA DIALECT* BY GLIGORIJE ELEZOVIĆ)

SUMMARY

This paper represents a contribution to the study of the Serbian language within the publishing activity of the Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić, using monographic publications, namely dictionaries, as a case study. The corpus for analysis primarily consists of the two-volume *Dictionary of the Kosovo-Metohija Dialect I, II* by Gligorije Elezović, with the aim to: 1) shed light on the significance of this differential dialectological dictionary, which belongs to the periphery of the linguistic area; 2) highlight the importance of the Barić–Elezović philological debate in the reception and analysis of the dictionary; 3) demonstrate the methodology and criteria of Elezović’s lexicographical work, derived from the vernacular speech of the Kosovo-Metohija region; 4) contribute new scholarly insights into the reception of Elezović’s oeuvre. It is concluded that the aforementioned publications serve as vital testimonies to the linguistic, spiritual, and material heritage of a specific region and era, whose relevance is mirrored in today’s (linguistic) reality.

Keywords: Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić, publishing activity, Serbian language, Gligorije Elezović, *Dictionary of the Kosovo-Metohija Dialect I*, *Dictionary of the Kosovo-Metohija Dialect II*.